

گچبري

- گچ نخستين ماده چسباننده ساختماني است. که در کارهاي ساختماني به صورت ملات، روکش و گچکاري از آن استفاده مي‌شود. از ويژگي‌هاي ملات گچ زودگيري آن است و براي جلوگيري از اين زودگيري براي مدتي مخلوط را هم مي‌زنند تا به اصطلاح گچ کشته بدست آيد. گچ کشته زودگير نيست و مي‌توان براي زمان نسبتاً طولاني از آن استفاده کرد. سازندگان و بنايان ايران دريافته‌اند که **سريش** و **شير** در زمان گيرش و در کيفيت روکش گچي تأثير دارد. و با افزودن اين مواد گچ به رنگهاي سفيد، زرد کمرنگ و خاکستري ديده مي‌شود.

شواهد باستانشناسی نشان می دهند که تاریخ ساخت گچ به پیش از ساختن خشت و پخت آن به صورت آجر می رسد. در اهرام ثلاثه مصر که قدمتی چهار هزار و پانصد ساله دارد، از گچ به عنوان ماده چسبنده مقاوم بعد از آزاره در بین سنگها و جهت کلاف سازی آنها استفاده شده است.

یکی از کاربردهای ویژه گچ، اندود کردن دیوارها و سطوح داخلی ساختمان ها است و هنر گچبری، این آراستگی را به حد کمال و دلنوازی می رساند.

به کار بردن تزئینات گچی در تزئین دیوارها، روش معمول در شهر های ایران و عراق بوده است. اولین مردمی که در ایران به این کار دست زدند هخامنشیان و سپس ساسانیان بودند و اعراب در جریان فتوحات خویش، این هنر را از آنها فرا گرفتند. هنرمندان دوره اموی به طور وسیعی کاخ ها را با گچبری منقوش برجسته تزئین می نمودند.

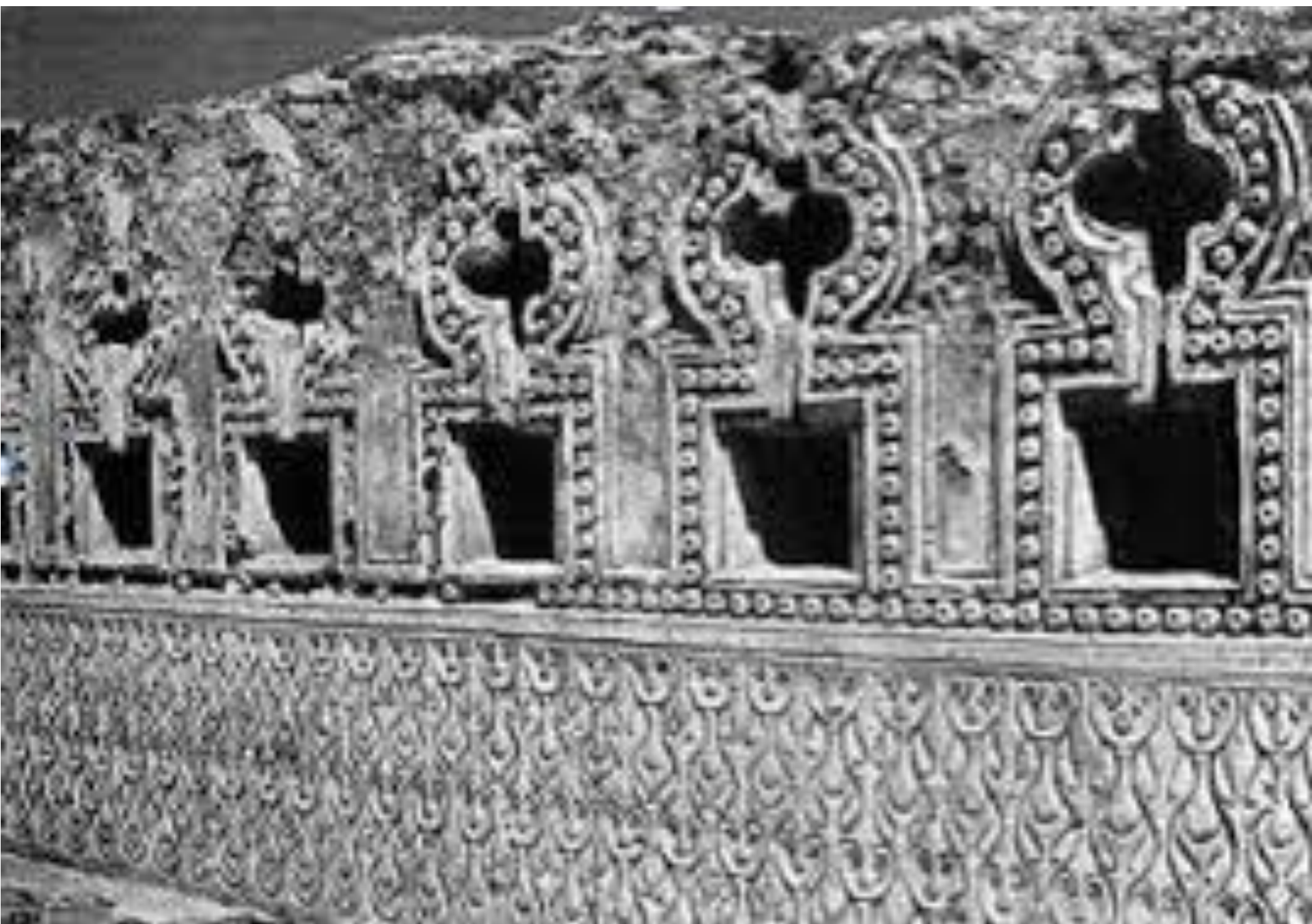
نمونه گچبري ساساني
بيشاپور

گچبري از
كاخ المنيه
اموي

روش تزئینات گچی روی دیوارها، پس از به
کار گیری خشت در بناها گسترش پیدا کرد و
این روش در کاخ های شهر سامرا رواج
یافت.

پایین دیوارها با ازاره گچی به ارتفاع حدود ۱۰۰ سانتی متر پوشانده می شد.

مجموعه تزیینات کاخ های سامرا در مرحله اول طبیعی هستند

اما در دوره بعد عناصر تزئینی از طبیعت فاصله می گیرند.

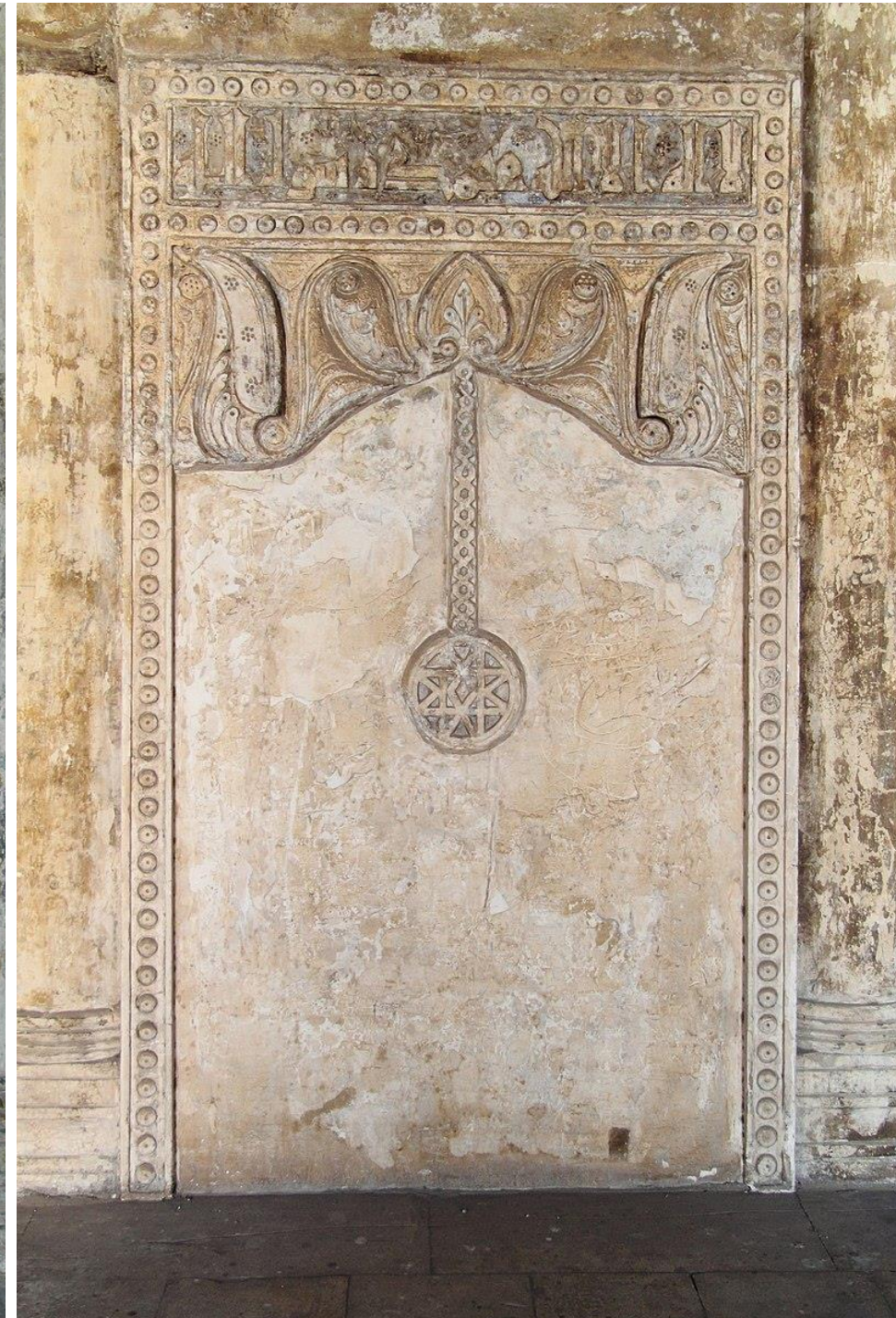
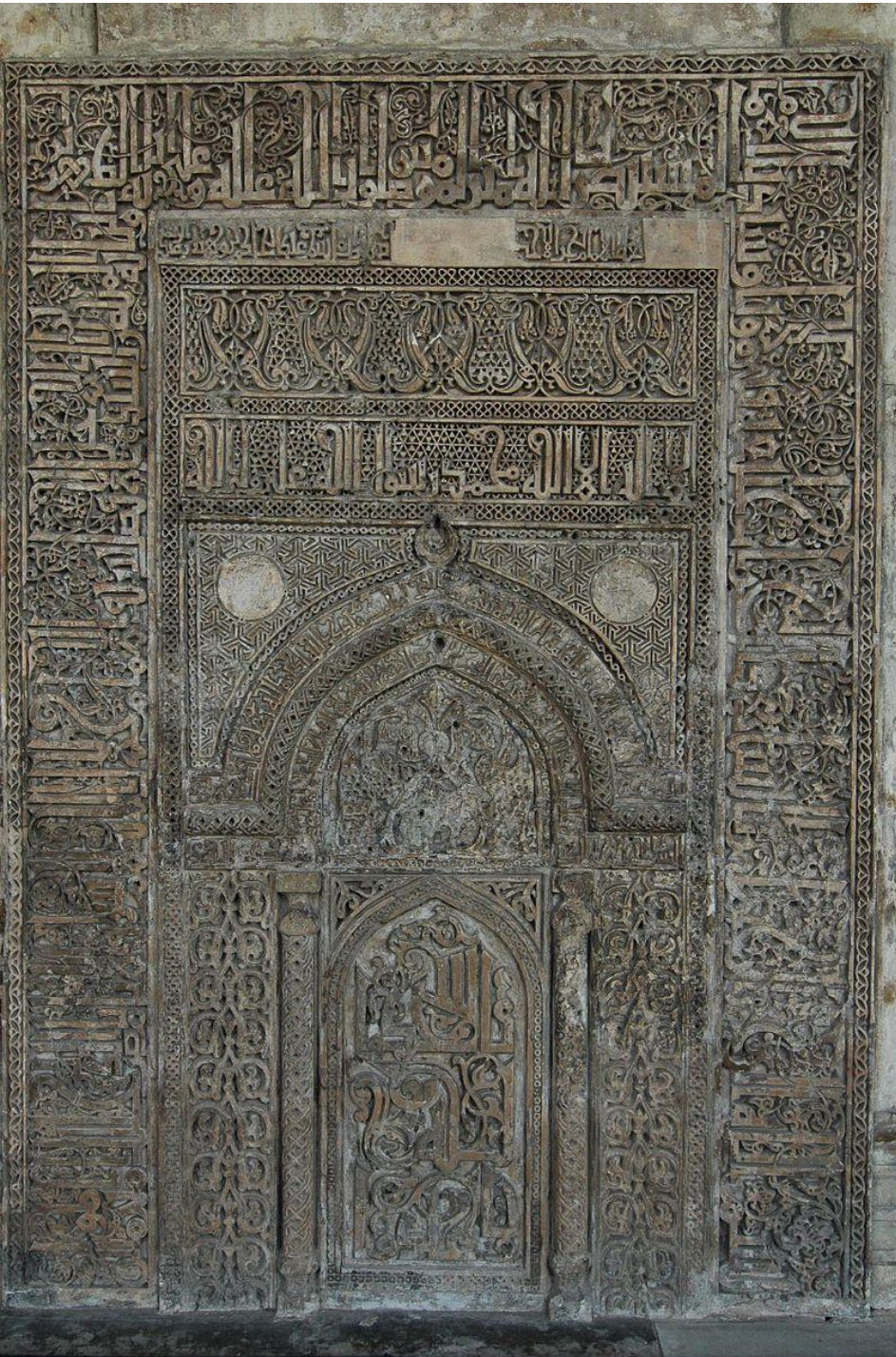

در سومین مرحله، زمینه تزیینات
عمق چشمگیری می یابد.

در این دوره، پوشش سطح تقریباً تمام زمینه را می پوشاند و این امر که برای نخستین بار در هنر اسلامی رواج یافت، اوج ترقی روش های تزئینی به شمار می رود و پس از آن در دنیای اسلام منتشر شد و از مهم ترین ارکان هنر اسلامی گردید.

روش تزئینات گچی روی دیوارها از طریق
حکومت طولونی از عراق به مصر انتقال
یافت و نمونه هایی از آن در **جامع طولون**
روی سطح داخلی و اطراف طاق ها و دور
پنجره ها به کار برده شد.

هنرمندان دوره **فاطمی**، همچنان تحت تأثیر تزیینات هنر ساسانی (هنر رایج در دوره عباسی) بودند. تزیینات نقاشی گچی موجود در رواق قبله جامع **الازهر** از عناصر **گیاهی** که از روش تزیینات طولونی و عباسی اقتباس گردیده، تشکیل یافته است ولی اختلاف در طریقه استفاده از آنهاست. همچنین نمونه های زیبایی از خط **کوفی مشجر** در کتیبه موجود زیر سقف یافت می شود.

در دوره فاطمی اهمیت تزیینات خطی افزایش یافت و به کار گیری خط کوفی مشجر روی زمینه های برگدار اشکال گیاهی انتشار یافت.

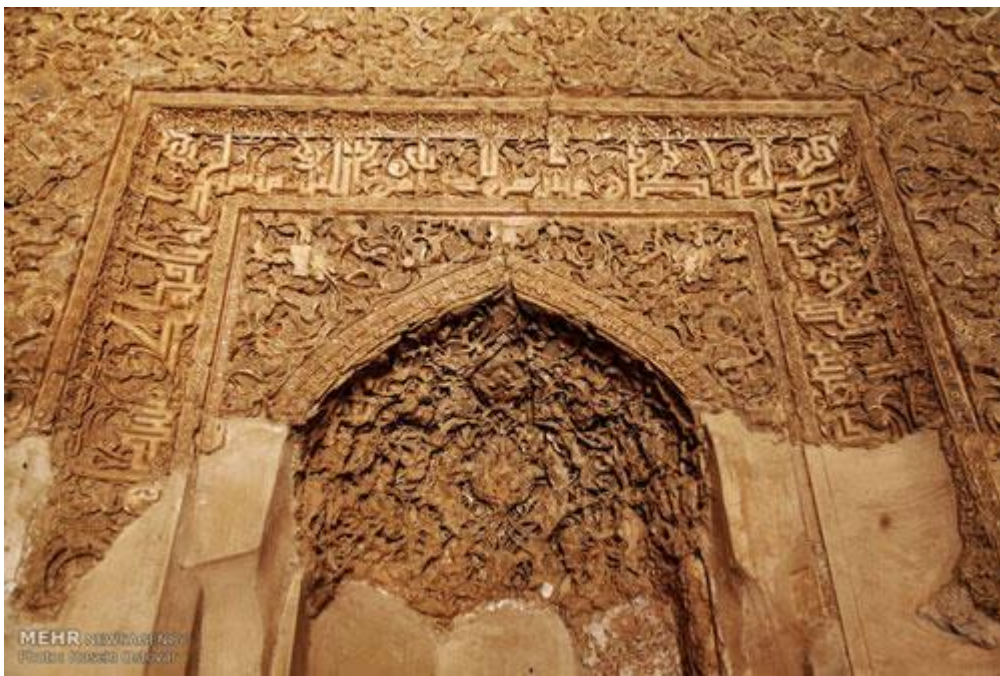
در دوره **ایلخانی**، هنر گچبری به سرحد کمال
مطلوب رسید. به وجود آمدن محراب های گسترده
با انواع خطوط به ویژه گونه های مختلف کوفی،
به کار گیری انواع گره هندسی با نقوش اسلیمی
طوماری و اسلیمی ماری در لا به لای کتیبه و
اسپرهای خط با گل و برگ های پهن و نیز گودی
و برجستگی نقوش، موجب تحولی عظیم و خلق
شاهکارهای عظیم گچ بری در این دوران شد.

تزئینات گچی معمول در دوره **سلجوقی**، در عصر
ایلخانی به تدریج رو به دگرگونی رفت و پر بودن و
شلوغی تزئینات تبدیل به ویژگی گچبری این دوران شد.
از زیباترین نمونه این گونه تزئینات شلوغ، نقوش به
کار رفته در **مسجد حیدریه قزوین**، جامع ورامین و
محراب مسجد ارومیه را می توان نام برد.

مسجد حیدریه قزوین

جامع ورامین

محراب مسجد ارومیه

روش های متنوع کننده کاری روی گچ و
شلوغی عناصر تزئینی مختلف، در قرن هشتم
جایگاهی خاص یافت. بهترین نمونه بیانگر
این تحول، محراب اولجایتو در مسجد جامع
اصفهان است که تاریخ ساخت آن ۷۱۰ ه.ق
است

دوره **تیموری**، عصر به وجود آمدن رسمی بندی و کار بندی هایی از قالب های گچی مقرنس و قطار بندی های گچی ارزشمند است. به طور کلی، در هنر گچ بری این دوران انواع خطوط کوفی مشجر، **مزهر**، **معقد** و **مشبک** و نیز خط های **محقق**، **نسخ**، **ثلث**، **رقاع**، **تعلیق** و نستعلیق و به خصوص از خط **معقلی**، استفاده فراوان شده است. از آثار فراوان این دوره می توان به **مقرنس بندی های گچی** ارزشمند سر در مسجد میدان کاشان، **قطار بندی** های گچی مدرسه **خرگرد** در **خواف** و خطوط گچ بری شده در بقعه شیخ احمد **جامی** در تربت جام را نام برد.

در دوره صفوی، هنر گچ بری وارد روش های خاصی می شود. به طوری که زیباترین مقرنس بندی های گچی با عناصر گوناگون به خصوص مقرنس های **طاس و نیم طاس** همراه با نقوش **گل و گیاه با انواع تیغه های گچی دالبری**، زینت بخش کاخ های شاهی شده است. در این میان می توان به پدیده های ارزشمند **مقرنس قطار و کار بندی ها و یزدی بندی** های گچی بسیار شگرف کاخ هشت بهشت، سر در بازار قیصریه اصفهان و به خصوص دالبر های تیغه منقوش از ظروف گوناگون همچون تنگ و سبو و مقرنس بندی های طاسه دار گچی در تالارهای شاه نشین و موسیقی کاخ عالی قاپو و نیز خط گچبری ثلث بسیار ارزشمند در صفا درویش مسجد جامع همین شهر را یاد داشت.

زندیه

هنر گچبری در دوره زندیان هنر آفرینی‌های
فراوان و ارزشمند از گچبری، مقرنس بندی
گچی، ترنج اندازی همراه با گل و گیاه و
نقوش بدیع در آثار شهرهایی چون شیراز و
بخصوص در عمارت کلاه فرنگی، مقبره
اولیه خان زند (وکیل الرعایا) که امروز موزه
پارس می‌باشد به وجود آمد.

هنر گچبری در دوره قاجار رونق فوق العاده‌ای به خود گرفت، به علت مسافرت پادشاهان قاجار به فرنگ از هنر گچبری اروپا تقلیدهایی در کاخهای شاهی بخصوص در سر ستون سازیها، گلویی سازیها و سقف سازیها در کاخهایی چون گلستان و عشرت آباد و پاره‌ای دیگر حدوداً پیروی گردید. اما به طور قاطع می‌توان گفت که این تقلیدها هرگز نتوانست جای هنر و نقوش بسیار پر هنر اصیل ایرانی، بخصوص نقشهای اسلیمی و ختایی و گل و گیاه که نشأت گرفته از سرپنجه با ذوق هنرمندان ایران زمین می‌باشد را در گچبری بناهای ایران زمین بگیرد. ایران یاد کرد.

از میان آثار فراوان گچبری این دوره می‌توان به گچبری جالب
کاخ ارم و نارنجستان قوام در شیراز و مقرنس بندی‌های آونگ
گچی همراه با گچبری‌های خانه طباطبائی و خانه بروجردی‌های
کاشان همراه با نوآوری‌های شگرف در بناهای یادشده و بسیاری
از بناها و آثار دیگر

شیوه ساخت گچبری

معمولاً گچ را روی محل می‌مالیدند و تا زمانی که سفت و خشک نشده بود به آن نقش می‌داده‌اند و برای مشخص شدن نقش ماده‌ای لعابدار و چسبنده مثل کتیرا یا نشاسته و حتی شیر روی آن می‌پاشند و پس از اینکه شکلها پرداخت شد و طرح‌ها جلوه کرد. روی آن‌ها را با رنگ و طلای واقعی نقاشی می‌کردند.

گچبری، خواه‌کننده کاری یا قالب زنی یا نقاشی گچ، یکی از عناصر اصلی آرایش معماری ایران بوده، که به فراوانی به کار رفته و رشد زیادی کرده است.

نقش پردازی گچ، به دلیل زود خشک شدن و سخت شدنش بسیار دشوار است. و باید در يك زمان کاملاً تمام شود. تجربه‌هایی که از تزیین ظرفهای سفالی حاصل شده بود. به استادان گچبری بسیار کمک کرد و آنان برای پیشرفت گچبری در معماری استفاده کردند.

در شروع معماری ایران، از گذشته دور به ویژه دوره‌ی اشکانیان و ساسانیان به مسئله گچ توجه و از آن به عنوان ماده‌ای سازنده و استوار استفاده شده است.

گچ بیشتر برای ملات و تزیینات کاربرد داشته است. از گچ پلاک‌های متعدد قالبی و کنده کاری شده همراه با اشکال حیوانی و انسانی تهیه می‌کردند.

در دوره‌ی ساسانیان به شکل‌های انسان گچبری شده برمی‌خوریم که از سابقه‌ی سنگتراشی در آنها استفاده شده است گچبری و گچکاری در دوران اسلامی توسعه فراوان یافت و در مسجدها، کاخ‌ها، مدرسه‌ها و سایر بناها به عنوان عنصر تزیینی مورد توجه بوده و دقت و ریزه‌کاری‌های بیشتری در آنها به کار رفته است.

معماري اسلامي در ايران در تمام ادوار سه
نوع تزئين بر روي بنا را نشان مي‌دهد كه
عبارتند از **آجر كاري**، **گچ‌كاري** و **كاشيكاري**.
ولي گچ مدت دراز تري از مصالح ديگر به
كار برده شده است. فايده عملي تزئين گچي آن
است كه مي‌توان آن را به سرعت پخش و
روي آن كار كرد. و به همين جهت ارزان
تمام مي‌شود.

معماران ایرانی در دوره اسلامی در گچکاری مهارت بی نظیر داشته‌اند. یکی از بهترین نمونه‌های گچبری اولیه ایران را می‌توان در مسجد جامع نایین مشاهده کرد. گچبری‌ها از اشکال هندسی و نباتی تشکیل یافته و شباهتی زیاد به گچبری‌های شهر سامره از دوره عباسیان دارد. اما گچبری‌های نایین خیلی برتر از آثار بدست آمده در سامره است. گچبری مسجد جامع نایین با سنت‌های دوره ساسانی ارتباط بسیار نزدیکی دارد و نشان دهنده گسترش این هنر است. ایجاد سایه روشن با برش‌های نسبتاً عمیق و طرح‌های ریز و جزئی از ویژگی‌های این مسجد به شمار می‌آیند در این مسجد ستون‌های آجری را با گچ پوشانده و گچبری کرده‌اند. محراب مسجد دارای گچبری‌های زیبایی است که از سه طاق نما تشکیل می‌شود.

انواع گچبری

- 1- نقوش مهری: گاهی به خاطر اینکه آجر را نمی تراشیدند بین دو آجر را با گچ تزئین میکردند که بعد ها این تزئین به کمک سفال های مهری انجام شده و بدین ترتیب صورت میگرفته که بندهای عمودی دیوار آجری را عریض تر میگرفتند و یا قسمتی از آجر در امتداد بند عمودی بریده می شد و این سوراخ ها را با **گچ** پر می کردند و موقعی که هنوز گچ خود را نگرفته بود با طرح های مختلف روی آنرا تزئین میکردند در بعضی موارد طرح ها را با مهر چوبی روی آن نقش می کردند. طرح های مزبور شامل طرح های ساده هندسی ، اشکال گل و بوته و اسامی مقدس الله و علی بود. پخش بودن این سوراخ ها در کل دیوار ترکیب جالب توجهی در سطح دیوار میداد . **نقوش مهری در تمام بناهای دوره سلجوقی و ایلخانی استفاده شده است.**

2- گچبری **بر هشته**: استعمال گچ در ساختن برجسته کاری بلند و کننده کاری یکی از فرآورده های مخصوص دوره سلجوقی می باشد که در دوره ایلخانی نیز ادامه مییابد ، بهترین نمونه و نقوش پرکار برجسته را میتوان در گنبد علویان همدان مشاهده نمود طبیعی است که نقوش گل و بوته ای برای برجسته کاری با گچ بسیار مناسب بود و طرح های هندسی بصورت برجسته کاری بیشتر در نیم ستون ها دیده می شد روش کار بدین صورت بود که : ابتدا گچ آماده شده را به اندازه لازم و قطور روی بنا و قسمت مورد نظر که طرح قبلاً روی آن کشیده شده گذاشته و آنگاه با استفاده از ابزار گچبری مانند دمپر و بومخار نقاط مورد نظر را برش داده و می تراشند ، این نوع گچبری در دوره های قبل از سلجوقی کم عمق تر و ساده تر و در دوره ایلخانی با ضخامت و برجستگی بیشتر و پرکارتر صورت میگرفت .

3- گره در گچبری: همزوان با بکار بردن کار های گره در آجر کاربرد گره در گچبری نیز آغاز میشود نمونه بارز آنرا میتوان در محراب مسجد جامع فریومد مشاهده نمود که نفیس ترین نوع گره کاری گچبری است . در گره کاری و گچبری ابتدا سطح کار کرم بندی و شمشه گیری میشود تا سطح به سطوح کوچکتر تقسیم شود ،پس از آن زیر کار با لایه ای از کاهگل یا گچ و خاک و یا گچ اندود میگردد بعد لایه ای از گچ کشته آماده به سطح اندود شده کشیده میشود. زمینه گره مورد نظر که بر روی کاغذ ترسیم شده بصورت گرتنه کردن بر روی سطح گچ مورد نظر پیاده میشود. پس از مشخص شدن حرکات طرح ، خطوط لازم بوسیله قلم گچبری بریده میشود و پس از پرداخت،گره بر روی گچ بوجود می آید

4- گجبری معرق: ابتدا ملات گچ رنگی را که از قبل آماده شده روی سطح صافی می ریختند و پیش از آنکه گچ خود را بگیرد آنرا به شکل دلخواه می بریدند سپس قطعات بریده شده از گچ را با رنگ های مختلف و نقوش مورد نظر در کنار هم می چیدند و پشت کار ملات گچ ریخته که تمام زمینه کار یکپارچه شود و در نهایت قطعه بدست آمده را در محل کار می چسبانند.

[Www.rozboran.com](http://www.rozboran.com)

5- گچبری لایه ای: نوع دیگر از گچبری تراش است و بیشتر برای گچبری رنگی که بخواهند به چند رنگ مختلف در آید کار می شود روش کار بدین صورت است که لایه گچ کشته را در محلی قبلاً با گچ زنده زیر سازی و صاف شده می کشند و لایه های بعد را نیز به همین ترتیب کار می کنند که هر لایه رنگ خاصی دارد و بعد با کاردک و ابزار گچبری شروع به در آوردن طرح ها با رنگ های مختلف می کنند، ضخامت هر لایه نباید بیشتر از 1 mm باشد زیرا باعث ترک خوردن لایه گچ می شود.

6- گچبری توپر و توخالی: این اصطلاح برای تکنیکی به کار برده شده که از نظر عمل و تاثیر با گچبری برجسته کاملاً فرق دارد، در این تکنیک طرح تزئینی در سطح صاف به عمق کمتر از 2 cm کنده می شود تا در عقب، سطحی به موازات سطح جلو تشکیل دهد و خطوط اصلی طرح یا مستقیم و یا با ضربات مایل که از حیث عمق یکنواخت است کنده و بریده می شود.

۷- گچبری کشته بری: نحوه آماده کردن گچ آن قبلاً گفته شده که در ابتدا گچ زبره نیم کش بر روی محلی که بخواهند کشته بری انجام دهند کشیده شده و بعد روی آنرا گچ نرمه می کشند و پس از آنکه این گچ خود را گرفت یک لایه دیگر گچ نرم به قطر 1 تا 2 mm میکشند و پس از گرفتن این گچ که آب آن زیادتر بود و نرمتر از لایه زیرین طرح را پیاده می کردند و با استفاده از دمپر اطراف طرح را خط می انداختند تا به زمینه سفت زیرین برسند. پس از آن بوسیله بومخار قسمت های اضافی را از زمینه جدا می کردند تا طرح کشته بری بدست آید. این شیوه بیشتر در دوره صفوی رایج بود.

8- گچ به عنوان کمک و ماده الحاقی به ساختمان:

در بعضی از ساختمان ها قوس های گچی معمولی برای گرفتن فاصله بین سر لبه و نیم ستون ها به کار برده می شد. برای اینکه مقرنس کاری شکل دقیق تری به خود بگیرد و ناصافی آجر های آن گرفته شود پوشش نسبتاً ضخیمی از گچ روی آن می کشیدند. برای ملایم کردن و صاف کردن ناحیه میانی دیوار و طاق در سطوح مختلف گچ کار می شد. مثلاً در نقاطی که سطح عمودی و افقی دیوار چند سانتی متر عمیق می شد زاویه قائمه با گچ پر میشد تا یک زاویه 45 درجه تشکیل دهد این شیوه بیشتر در دوره ایلخانی رایج شد.

9- روش تخمه در آوری(و آن سه روش دارد)

- الف) در روش اول سطح گچی و یکدست آماده می شود سپس بر روی سطح صاف طراحی انجام می شود سپس با ظرافت خاص و دقت هر چه تمامتر سطوح طراحی شده که از گچ سفید پوشیده شده اند را نقش خواهند کرد قطر کردن سطوح طرح از سطح گچ حدود $\frac{1}{2}$ سانتی متر است. که از سطح گچی کنده شده و خارج میگردد بنا بر این یک سطح برجسته و یک سطح گود خواهیم داشت سپس نقاط و سطوح خالی شده از گچ با مواد لازم پر میگردد لذا با توجه به طرح و رنگ لازم محل گود نشده را با گچ رنگی مورد نظر مبدل به سطحی صاف و یکدست با زمینه میگردانند، عیناً مانند اینکه نقاشی آبرنگ بر روی زمینه گچی به عمل آماده باشد و چشم را به خطا می برد چون بدون لمس کردن و یا از زاویه خاصی دیدن مشکل بتوان تشخیص داد که این سطح صاف کنده شده و دوباره پر گردیده است بطور خلاصه زمینه صاف گچی با این عمل دوباره مبدل به زمینه صاف رنگی خواهد شد(مانند عالی قاپوی اصفهان).

ب) پس از صاف و یکدست نمودن سطح گچی لازم، با توجه به عناصر معماری همان محل و با طرح لازم و مورد احتیاج مطابق و هماهنگ با روش تزئینی دیگر طرح اصلی بر روی سطح گچی سفید و صاف کار میشود. پس از قلم گیری و محکم کردن طرح، مرحله بعدی انجام میشود. در این حالت به جای اینکه طرح از گچ سفید در سطح خالی شود، زمینه صاف و یکدست که بدون طرح است از گچ خالی می شود و در حقیقت این طرح است که در سطح گچی باقی می ماند لذا طرح و نقش، برجسته شده و زمینه خالی و گود میشود.)

این عمل احتیاج به دقت و مهارت فراوانی دارد زیرا بعضی نقوش بسیار ظریف و حساس هستند و با احتیاط هر چه تمامتر بایستی اطراف آنها را خالی نمود بعد از این عمل کار رنگ آمیزی انجام می شود در این روش گچ و رنگ مخلوط شده و رنگ مورد نظر را برای زمینه آماده ساخته و سطوح خالی زمینه را با دقت پر میکنند سپس انرا صاف نموده که با سطح طرح که برجسته بوده یکسان شود. در این حالت طرح ها به رنگ سفید گچ باقی میماند ولی زمینه رنگی میشود. در آخرین مرحله بایستی دقت شود سطح رنگی و سطح سفید یکسان باشند.(این روش عکس روش الف میباشد

(ج) این روش یکی از بهترین نوع تزئین است که بسیار پر کار می باشد در این نوع سطح گچی صاف را آماده نموده و طرح اندازی می کنند. طرح ها گاهی بسیار ظریف و دقیق و بر گرفته از طبیعت است طرح های لازم را قلم گیری میکنند تا مشخص تر شود سپس سطح گچی صاف را که زمینه طرح اصلی است از گچ سفید، خالی میکنند با این عمل لایه ای از گچ را که در زمینه وجود دارد خالی کرده و عمق ایجاد میکنند حال زمینه را با رنگ و گچ که رنگ مناسبی را پدید آورد پر میکنند یعنی سطح خالی شده را بالا می آورند . گاهی ممکن است سطح زمینه را که با گچ و رنگ پر شده است تا سطح طرح که از گچ سفید باقی مانده یکسان نکنند و کمی اختلاف سطح ایجاد شود بنا بر این دو سطح متفاوت از طرح سفید و زمینه (که از گچ رنگی است) بدست می آید

نکته مهم در این روش این است که به جای کار گذاردن رنگ در نقاط سفید طرح دوباره جاهای طراحی شده را کنده کاری میکنند که این عمل دقت و ظرافت بسیاری لازم دارد. بعد از تمیز کردن محل خالی شده در طرح و ایجاد عمق لازم که معمولاً کم است، به جای گچ سفید ترکیبی از رنگ و گچ را با آب مخلوط نموده و در نقاط گود شده قرار می دهیم بنا بر این ملاحظه میشود که در این نوع سوم سطح گچی سفید رنگ که خود نیز طرح رنگی است تخمه در آوری می شود. بنا بر این در این روش هم سطح تخمه در آوری می شود و هم طرح. ابداع این روش بی تاثیر از دیگر روش های تزئینی روی گچ و یا کاشی معرق نیست. (این روش تلفیقی از دو روش قبلی است)

آسیب شناسی گچ :

- برای پاک کردن نقاشی های نفیس روی گچ ، در گذشته از آمونیاک استفاده می شد که به آن آسیب وارد می کرده است. امروزه بجای آمونیاک از دی متیل فرم امید استفاده می شود.
- اگر در گچبری ترک داشته باشیم، در محل ترک با تزریق پلی وینیل استات + کازئینات کلسیم ، استحکام بخشی می کنیم.
- اگر گچبری طبله کرده باشد و مقدار این طبله زیاد باشد، اول روی قسمت طبله شده را برای استحکام یک لایه پارالوئید می کشند و تزئینات را به کمک اهرم هایی نگه می دارند تا فرو نریزند، سپس پشت آن را کاملاً تمیز کرده ،فضای خالی را با خرده چوب و چسب و پریمال پر می کنند،بعد تا جایی که امکان داشته باشد و موجب تخریب گچبری ها نشود ،سعی می شود بوسیله همین جک ها و اهرمهای مکانیکی قسمتهای طبله کرده را به جای اولیه خود باز گردانند.